

DISTINKCIJA: OBITELJSKI ROMAN — ROMAN OBITELJI

VIŠNJA VIČEVIĆ

Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 82-31.09:840-31.09

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1984-10-31

U ovom tekstu pokušat će se razlučiti dva aspekta romana koji za svoj sadržaj ima obitelj, njen život i odnose unutar nje, tj. obiteljski roman i roman obitelji.

Kao teorijski oslonac uzima se djelo Marthe Robert, *Roman des origines et origines du roman*, u kojem polazišnu točku predstavlja Freudov tekst, *Obiteljski roman neurotičara*.

Određujemo središnje junake mitskih priča, gdje razlikujemo dva modela (Edip — Prometej), te njihovo funkcioniranje uspoređujemo s funkcioniranjem junaka bajke.

Prosljeđujući to u suvremenom francuskom romanu obitelji Rogera Martin du Gard, *Les Thibault*, nalazimo da junaci tog romana predstavljaju kombinaciju ovih prototipova.

U vremenu naturalizma roman bi obitelji trebao biti dokument o obitelji uz modificiranu interpretaciju obiteljskog grijeha (hereditet), tj. kao znanstvena studija. Prema Zoli obiteljski roman nije moguć ako nije ujedno i roman obitelji. Međutim u svjetskoj književnosti javljaju se romani koji predstavljaju otklon od takvog koda.

Oredit ćemo i junake koji drže obitelj na okupu ali i one koji uzrokuju njen raspad. Raspad obitelji ali i raspad samog romana obitelji.

Pri pokušaju distinkcije pojmova obiteljski (porodični) roman, roman obitelji (porodice), uporišnu točku predstavljat će lik-karakter, dok će radnja i tematika-misao biti gledane kao subordinirane kategorije.¹

Roman kao pojam, razumljivo, ne uzimamo s ograničenjem i u opoziciji prema ostalim pripovjednim oblicima, već kao najširi apelativ za sve književne sadržaje, ne isključujući ni one u dramskim djelima.² Završimo li, naime, u povijest okcidentalnog romana vidjet ćemo ga već u srednjem vijeku, daleko prije Waltera Scotta i Balzaca, kao sumu literarnih iskustava mita, legende, epa i bajke. Njemu se kao slobodnoj književnoj vrsti otvaraju kroz stoljeća mogućnosti oblikovanja raznovrsnih sadržaja, te prema klasifikaciji u tom smislu (s obzirom na predmet) postoje viteški, pikarski, avanturistički, kriminalistički, društveni, porodični, psihološki, ljubavni, povijesni romani itd.

¹ »Priča je dakle osnova i kao duša tragedije...«; u: Aristotel, *Poetika*, str. 19. Usp. također: »Najznatnije od svega jest sastav događaja. Jer tragedija je oponašanje ne ljudi nego čina i života: i sreća je naime i nesreća u činu i svrha je neki čin a ne kakvoća; jesu pak ljudi po značajima nekakvi, a po činima su sretni ili protivno. Ne rade dakle lica zato da oponašaju značaje, nego radi čina primaju i značaje. Zato su događaji i priča svrha tragedije a svrha je najznatnije od svega«, isto, str. 17.

Citirano prema Milivoj Solar, *Ideja i priča*, Zagreb, Znanje, 1980.

² Priča je, prema svemu tomu, naziv kojim možemo označiti mit i bajku, pripovijetku, zaplet, fabulu i siže, a također i sve ono što je ispričano, a nije istinito. (Milivoj Solar, isto, str. 89)

Među tim nabrojenim (a zapravo nebrotjenim) vrstama nas bi, gledajući termine u naslovu, morao u prvom redu zanimati onaj roman koji za svoj sadržaj i temu ima obitelj, njen život i odnose unutar nje. No baš to i jest zadatak ovog kratkog napisa: da utvrdi i obrazloži te distinktivne sintagme obiteljski roman i roman obitelji.

Svaki roman, budući da je njegov primarni sadržaj čovjek, jest po izvjesnoj logici ujedno i obiteljski roman i roman obitelji (njenog dijela u najmanju ruku). Za psihokritičare, psihostrukturaliste, fenomenologe, obiteljski roman je daleko širi pojam od romana obitelji budući da podrazumijeva sadržaj romanesknog kazivanja (mitsko biće, legenda, bajka) — njega osvjetljava psihologija stvaranja i psihologija likova. Roman obitelji, međutim, zbog svog određenog povijesnog i društvenog okvira smatran je često primarnijim u sociokritici nekih zemalja.

Pri pokušaju postavljanja ove distinkcije moramo stalno držati na umu da roman predstavlja široko polje imaginacije kojim autor svjesno operira i koje kontrolira. Pa ipak, taj se imaginativni materijal u mnogim svojim elementima prezentira često kao nesvjesna varijanta zadane teme, tj. kao fenotip u odnosu na genotip romana ili osnovnu romanesknu potku. Ta osnovna tema (genotip) jest u stvari »fikcija u začetku«.³

»Fikcija u začetku«, embrion priče, čuva svoju elementarnu strukturu tijekom sveukupnog razvoja literarnog iskustva, te ga Marthe Robert, sklona psihoanalitičkoj interpretaciji, naziva »patron du récit« ili »zaštitnikom priče«.⁴

»Zaštitnik priče« je začetnik i roditelj priče-romana, a kako on po sebi znači sukob i konflikt u obitelji — predstavlja nam se kao sveopće ljudsko dobro i inzistira na činjenici da svi mi, bili stvaraoci ili ne, u sebi nosimo svoj obiteljski roman. No da li je konflikt motiviran isključivo antagonizmom otac—sin (Freudova interpretacija Edipova »romana«), željom sina da ubije oca ili skandalom samog rođenja (Otto Rank) ili estetsko-ontološkim aspiracijama djeteta-božanstva-umjetnika, pitanja su koja prelaze okvire zadatka iz našeg naslova. Ostaje činjenica, međutim, da obiteljski roman pripada prvoj etapi čovjekova života — djetinjstvu, štoviše mladenaštvu.

U vremenu stasanja i osamostaljivanja djeteta hiperbolizirana vizija roditelja, zaštite i ljubavi se rasplinjava. Nadrastajući placentu dijete postaje svjesno ograničenosti svog kraljevstva i svoje moći. Tako se rađa dvostruko nerazumijevanje: sina prema ocu (sin nastoji nadići, pobijediti oca) i obratno. Sin traži i nalazi pribježište u majci, sentimentalnom odgoju, potom i u ujaku. O ovom posljednjem svjedoči i obiteljski roman, nama nepoznat u svom začetku, samog Rolanda, koji za svog novog, duhovnog oca, uzima Karla Velikog. U trenutku svoje skore smrti Roland se sjeća »... tolikih zemalja koje je osvojio, baruna,

³ »Fiction à l'état naissant« ili »fikcija u fazi začetka« izraz je koji upotrebljava Marthe Robert u svom djelu *Roman des origines et origines du roman*, Paris, Gallimard, 1972. a koje uzimamo za teorijski oslonac.

⁴ »Patron du récit« jest oblik potiskivanja (»refoulementa«) koji se polazeći od Freudove interpretacije može nazreti u jezičnim omaškama, ponavljanju i vizijama unutar književnog djela, a što nam ne bi posvjedočilo o bolesnom psihičkom stanju autora, već o vječnom djetetu u njemu. O tome kako će se taj, prustovski rečeno, »fragment arheološke svijesti«, prepoznati, kazuje dosta i psihokritika. Budući se taj »zatrni (refoulé) roman« (iako nenapisan) nalazi između književnosti i psihologije, Freud ga naziva »obiteljskim romanom neurotičara«.

slatke Francuske, ljudi njegova roda, Karla Velikog, svoga gospodara koji ga je odgojio.«⁵ Dakle, majka mu je sama *douce France*, a otac Karlo Veliki.

Djelo u kojem bi mogao kako sadržaj tako i lik romana služiti egzemplifikaciji ove distinkcije — djelo s uočljivim elementima fenotipa i genotipa — mora biti ujedno i roman vremena (obitelji) i roman individue. Kao primjer mogli bismo izabrati roman Rogera Martin du Garda, *Les Thibault*, koji je ujedno i roman vremena i roman individue. Priča o Jacquesu Thibaultu, jednom od junaka tog romana, predstavlja ilustraciju slučaja gdje otac nastoji podjarmiti sina, a što rezultira odbačenom i prognanom djetecom. Jacques Thibault se osjeća »batârdom«, nezakonitim djetetom. Najprije je sam napustio dom, a potom ga je otac odstranio. Tuđi mu je dom daleko topliji od roditeljskog. Osim toga J. Thibault je osoba koja po uzoru na mnoge svoje prethodnike nije će svoj prirodni paternitet te se kao mladić gotovo nikad ne predstavlja vlastitim prezimenom.⁶

Činilo bi se da u obiteljskom romanu postoje dva osnovna junaka, modela junaka (Edip — Prometej), bila im osnovna mitska priča ili bajka, ali ipak sadržaji romanâ govore i o junaku koji bi predstavljao amalgam spomenutih modela kao npr. Tristan koji u jednoj ruci nosi mač, a u drugoj harfu. Mitska priča s jedne, a bajka s druge strane pružile bi nam prototipove ovih junaka.⁷ Ali za razliku od junaka u romanu-mitu, junak romana-bajke nije nikada spreman žrtvovati se za spas obitelji ili naroda po cijenu vlastitog života ili sreće.

Ako tu činjenicu prosljedimo u suvremenom romanu, recimo u romanu obitelji *Les Thibault*, vidjet ćemo da su dva brata, dva glavna lika Jacques i Antoine kadri žrtvovati se i mijenjati svijet te se u tome podudaraju s junacima mitskih priča. Ali Antoineove aspiracije podudaraju se i sa željama junaka romana-bajke. On ima prvenstveno namjeru da nastavi tradiciju, sredi svoj život u krilu obitelji u kojoj je odrastao, pomogne zajednici i da izbjegne ponavljanje obiteljskih romana, a to nije ništa drugo do poništavanje vlastitog romana iz faze »fikcije u začetku«.

Antoineovom smrću rasipa se obitelj Thibault. Zapravo već na početku, poznavajući zloguke znakove — proročanstva, predmnijevamo nesretan ishod. Svi su poznati junaci mitskih priča, članovi glasovitih obitelji (iz Tebe, iz Argosa) predodređeni za takav usud. Vođeni neumitnom sudbinom, a koja u svjetlu ovog rada nije ništa drugo do pojedinačni obiteljski roman, svi članovi ovih obitelji gurnuti su u nove transgresije bilo protiv pojedinaca iz svog obiteljskog kruga (otac, majka, braća) bilo protiv zajednice.

⁵ Ovo je prijevod (V. V.) s podrškom teksta na suvremenom francuskom koji glasi: »... de tant de terres qu'il a conquises, le baron, de douce France, des hommes de son lignage, de Charlemagne, son seigneur qu'il l'a nourri«.

Collection littéraire Legarde-Michard, *Moyen Age*, Paris, Bordas, 1963.

⁶ Jacques skriva svoj prirodni paternitet pod pseudonimom i nadimcima. Nadimci: Jacquot, Jack Baulthy, Giuseppe, Jacques le fataliste, Muhlenberg. Pseudonim: Jean Sebastian Eberle.

⁷ Strukturalistički gledano, ishodišne funkcije (Propp, Bremond, Greimas) su identične: rođenje-čudo-skandal-epifanični fenomeni itd. Zaključne nisu: prototip romana-mita, romana-legende je (izuzev pojedinaca) pretplaćen na osobnu nesreću, a prototip bajke naprotiv na sreću.

U tim interrelacijama članova jedne obitelji, a osobito u relacijama cjelokupne porodice prema prvom vlastitom grijehu naslućuje se arhetip romana koji će sublimirati estetika naturalizma. Spona s arhetipom datira svakako iz vremena naturalizma koji je u legendi i sagi⁸ crpio koliko inspiraciju toliko i sadržaje.

Naziv »saga« koji se vezuje za roman obitelji jest rudiment koji ukazuje na osnovni predmet romanesknog kazivanja, a to je obitelj, te na kronološki slijed događaja. Dakle, to je pojam koji uključuje romaneskni prostor i objektivno (historijsko) vrijeme. Unutarnje (vrijeme romana) i vanjsko vrijeme trebalo bi se idealno podudarati.

Roman obitelji u svojoj osnovi nije nikakav »izum« naturalizma. »Izum« se svodi samo na modificiranu interpretaciju obiteljskog grijeha (hereditet), dok rudimentarna psihološka potka stavljena u socijalni i povijesni kontekst zamjenjuje metafizičke i natprirodne (čudesne, »merveilleux«) datosti.

Time bi pozitivizam trebao dovesti sagu do stupnja znanstvene sume, do pojedinačne znanstvene studije koja bi objašnjavala zakonitost društvene svijesti. Obitelj bi trebala biti argumentirana ilustracija obiteljskog romana. Determinizam uzima konkretne primjere kojima dokazuje da obiteljski roman nije moguć ako nije i roman obitelji (ako ne uključuje nasljednu determinantu).

Međutim, *Les Thibault* kao roman porodice predstavlja radikalno odvajanje od koda porodičnog romana po Zoli, kao i *Buddenbrookovi*, *Kronika Pasquiera*, dok mu donekle ostaju vjerni *Artamonovi*. Naime, ono što je u *Les Thibault* temeljni agens i determinanta — to nije hereditet, već različito subjektivno doživljavanje raznorodnih likova istog objektivnog vremena; to je također roman pojedinca, gdje je sama obitelj okvir za privatne sudbine, a u strukturalnom pogledu i »priča o privatnom čovjeku u privatnom tonu«.⁹

Roman obitelji, zaključujemo, tretira sudbinu više pojedinaca, pa samim tim predstavlja, u neku ruku, zbroj obiteljskih romana. Budući da jedan roman (načelno) »traje« koliko i jedan život, tako bi i roman obitelji trebao živjeti koliko i cijelo genealoško stablo. Redovito pratimo obitelj za njena uspona, tj. najveće joj koherentnosti pa do rasapa. Pojedinaac je taj, a ne kolektivna volja, koji drži obitelj na okupu. Međutim sam on bez svoje krivnje može biti »traumatska«¹⁰ ličnost koja uzrokuje i njen raspad. Takva ličnost, zatim jedan od članova (*Les Thibault*) ili pak novi član obitelji (supruga, unuk u *Buddenbrookovima*) prouzrokuje u tolikoj mjeri intenzifikaciju osobnih obiteljskih romana da roman obitelji kao »dokument« (Zola) o obitelji prestaje. Roman obitelji može postojati tek kad je obiteljski roman potisnut u dimenzije prihvatljive za zajednicu.

⁸ »Saga (naziv u nordijskim jezicima označava naprosto nešto rečeno ili napisano; u nas se upotrebljavaju i nazivi 'kaza' i 'predaja') svojevrsni je oblik skandinavske priče o nekom događaju, napose iz porodičnog života«.

Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, Zagreb, Školska knjiga, 1978, str. 162.

⁹ Definicija romana njemačkog teoretičara Wolfganga Kaysera (citirano prema: Milivoj Solar, *isto*, str. 167).

¹⁰ Vidi Otto Rank, *Le traumatisme de la naissance*, Paris, Petite bibliothèque Payot, 1968.

U svakom slučaju, centrifugalne sile pojedinačne, osobne sudbine, jače su od centripetalne snage jedne volje ili želje. Obitelj se raspada a roman obitelji gubi svoj sadržaj iz razloga jednako subjektivnih (hereditet, razorne i zazorne sklonosti pojedinca itd.) koliko i objektivnih (društvenih), kao što je slučaj s romanom Rogera Martin du Garda. Obiteljski romani, latentni, a potom patentni, dokinuli su roman obitelji.

Višnja Vičević: A DISTINCTION: FAMILY NOVEL — NOVEL OF THE FAMILY

Summary

This text will attempt to distinguish between two aspects of the novel whose content is the family, its life and its inner relationships ie the family novel and the novel of the family.

Roman des origines et origines du roman by Marthe Robert whose starting position is Freud's text *The family novel of neurotics* is the theoretical basis of the article.

We determine the central heroes of mythic stories where we distinguish between two models (Oedip — Prometheus) and their functioning is compared with the functioning of fairy-tale heroes.

Applying this to the contemporary French novel of the family, *Les Thibault* by Roger Martin du Gard, it is discovered that the heroes of this novel represent a combination of these prototypes.

During the naturalistic period the novel of the family ought to have been a document of the family which would have included a modified interpretation of the family sin (heredity) ie something resembling a scientific study. According to Zola the family novel is not possible if it is not at the same time a novel of the family. However, there exist novels in world literature which represent a deviation from this code.

The heroes who bind the family together and those that cause it to disintegrate will be identified, the disintegration of the family being the disintegration of the novel of the family itself.